

УДК 368:339.178.3

ВОЛОСОВИЧ Світлана, к. е. н., доцент кафедри фінансів КНТЕУ

СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ ФАКТОРИНГУ

Досліджено призначення факторингу. Проаналізовано ризики, що притаманні факторингу. Обґрунтовано необхідність функціонування в Україні системи страхування ризиків факторингу.

Ключові слова: факторинг, ризики факторингу, страхування ризиків факторингу.

Розвиток фінансових інструментів створив можливості залучення суб'єктами господарювання додаткових обігових грошових коштів не лише шляхом отримання банківських кредитів, а й через послуги

© Волосович С., 2012

факторингу, що надаються факторинговими компаніями або банківськими установами. Факторингове обслуговування є найбільш ефективним для малих і середніх підприємств, які відчують фінансові труднощі у зв'язку з несвоєчасним погашенням боргів дебіторами та обмеженістю доступних джерел кредитування. Як наслідок, у факторингу зацікавлені й підприємства, що постійно здійснюють поставки споживчих товарів торговельним мережам. Сфера застосування факторингу дедалі розширюється. У країнах Західної Європи нещодавно з'явився гонорарний факторинг, при якому фактори викуповують право на гонорари в архітекторів, лікарів, нотаріусів, адвокатів [1, с. 261]. Однак із розвитком факторингу спостерігається й розширення видів ризиків, що можуть негативно вплинути на його суб'єктів. У цих умовах зростає роль страхування як методу мінімізації ризиків факторингових операцій.

Серед авторів, які досліджували факторинг, потрібно назвати С. Науменкову, С. Міщенко [2], І. Вітвіцьку [3], Т. Панкевич [4], Р. Малимоненко [5], В. Смачило, Є. Дубравську [6] та ін. У їхніх дослідженнях розкрито теоретичні та практичні аспекти розвитку факторингу в Україні, але страхуванню ризиків, що виникають при наданні послуг факторингу, приділено недостатньо уваги. Окремі питання страхування ризиків факторингу розглядали Н. Внукова, Н. Опешко [7], М. Клапків [1], І. Покаместов [8].

Метою статті є дослідження страхування ризиків, що притаманні факторинговим операціям, яке здійснюється страховими компаніями.

Факторинг можна визначити як гнучкий інструмент у розрахунково-платіжних відносинах покупців та постачальників, який максимально враховує інтереси сторін і є перспективним напрямом розвитку як для фінансових компаній, що ним займаються, так і для їхніх клієнтів. Він досяг максимального розвитку саме у період економічної кризи 30-х років минулого століття у США [5]. Хоча, за іншими свідченнями, розвиток факторингових послуг притаманний економічним системам у стадії стабільного зростання, з постійним приростом купівельної спроможності населення, збільшенням виробництва і реалізації продукції [9]. У 60-х роках XX ст. факторингові операції почали поступово витіснити комерційний кредит на основі векселів. Особливо швидко факторинг розвивався у 80-х роках, коли за 10 років оборот за ним зріс в Італії в 74 рази, в Іспанії – в 14, у Великій Британії та Франції – в 7.5 рази [6]. За деякими свідченнями, ринок факторингових послуг в розвинених країнах становить 10 % ВВП [10].

Упродовж 2006–2010 рр. в Україні спостерігається нарощування обсягів укладених фінансовими компаніями договорів факторингу. У 2006 р. цей показник становив 141.0, у 2007 р. – 429.1, у 2008 р. –

1448.2, у 2009 р. – 1594.9, у 2010 р. – 6407.9 млн грн. Як бачимо, у 2010 р. обсяги укладених фінансовими компаніями договорів факторингу зросли майже учетверо. Це підтверджує висновки науковців, які акцентують увагу на тому, що кожна глобальна або локальна економічна криза вражає будь-які сфери економіки, фінансування та виробництва, будь-які соціальні сфери життя країни або світу в цілому, але, як відмічають аналітики, виключенням є саме факторинг, який навпаки в цей час розквітає [5].

Розвитку ринку факторингу в Україні перешкоджають деякі проблеми: домінування банків; використання банком при оцінюванні потенційного клієнта схем, ідентичних тим, що застосовуються при кредитуванні; якість послуг факторингу не контролюється, оскільки українське законодавство не містить вимог щодо стандартів якості факторингових послуг; здійснення банками як факторингу лише фінансування без додаткових послуг [6], які входять до складу класичного факторингу (страхування ризиків, управління дебіторською заборгованістю, інформаційна підтримка клієнтів на всіх етапах їх співпраці з дебіторами), що суперечить світовій практиці. З вирішенням цих проблем ринок факторингових послуг матиме значний потенціал для подальшого розвитку.

Факторинг за своєю суттю є симбіозом фінансових, страхових, інформаційних [6] та кредитних послуг. Ця операція надає вигоди як підприємствам-виробникам, так і факторам, але вона може містити й певні ризики. Слід зазначити, що ризики факторингових операцій суттєво відрізняються від ризиків звичайного банківського кредиту.

У цілому ризик факторингу можна визначити як ризик невиконання фінансових зобов'язань покупцем за товарним кредитом, наданим продавцем – клієнтом фактора. Останнім часом науковці все більше уваги приділяють дослідженню груп ризикоутворюючих факторів, що впливають на конкретні види ризиків. Як зазначає А. Кудрявцев, фактори ризику – це показники та ознаки, які здаються зв'язаними із істинною характеристикою ризику та відносно легко виявляються [11, с. 434]. При цьому зазначається, що природа факторів ризику визначається особливостями об'єктів, що потрапляють під вплив певного ризику та характеризуються різними наборами факторів ризику, які поділяються таким чином [11, с. 413]: фактори ризику, які відображають специфіку самого об'єкта; фактори ризику, які характеризують поведінку співробітників; фактори ризику, пов'язані з інституційними умовами. Не є виключенням і ризик факторингу. Отже, при факторинговому обслуговуванні можуть мати місце різноманітні ризики (*табл. 1*).

Таблиця 1

Розподіл ризиків при здійсненні факторингових операцій

Вид ризику	Вид факторингу	Особи, що приймають на себе ризик
Ризик неплатежу дебіторів	Факторинг із правом регресу	Постачальник
	Факторинг без права регресу	Фактор
Ризик неплатоспроможності клієнта	Факторинг із правом регресу	Постачальник
	Факторинг без права регресу	Фактор
Ризик ліквідності	Факторинг із правом та без права регресу	Покупець, фактор
Ризик повернення товару покупцем внаслідок невиконання постачальником умов контракту	Факторинг із правом регресу	Постачальник
	Факторинг без права регресу	Фактор
Ризик втрати вантажу під час перевезення	Факторинг із правом та без права регресу	Постачальник або покупець
Ризик шахрайства	Усі види факторингу	Фактор, продавець, покупець (залежно від суб'єкта шахрайських дій)
Політичний ризик	Міжнародний факторинг	Фактор, продавець
Валютний ризик	Міжнародний факторинг	Фактор, продавець

У структурі ризиків факторингу домінує ризик неплатежу дебіторів: платник може прострочити платіж фактору або не заплатити його взагалі внаслідок шахрайських дій чи втрати платоспроможності. Необхідно зауважити, що цей ризик фактор буде нести лише у випадку укладення договору без регресу, за наявності права регресу він покладається на постачальника: у разі нездатності платника погасити свої фінансові зобов'язання у передбачені строки за умов використання факторингу з правом регресу ризики несе постачальник, а без права регресу – фактор. Крім того, у випадку дефолту покупцеві будуть пред'явлені вимоги фактора, який зазвичай є економічно сильнішим суб'єктом, ніж постачальник. У деяких випадках реалізація цієї ризикової ситуації може призвести навіть до банкрутства фірми-покупця, ініціатором якого виступає фактор. При реалізації цих процедур у судовому порядку фактор як більш платоспроможна структура (якщо йдеться про банк) може мати потужніше юридичне обслуговування. Тому покупець також оцінює власні ризики, що пов'язані з ймовірністю дефолту з незалежних від дебітора зовнішніх причин. Таким чином, при застосуванні факторингу ризик штучного дефолту (шахрайства) покупця зменшується, і як результат – зменшується кількість необґрунтованих неплатежів.

Ризик ліквідності при здійсненні факторингу притаманний для фактора та покупця. Для фактора він проявляється у виникненні касових розривів унаслідок неплатежу (несвоєчасного платежу) з боку покупця. Ризик ліквідності у цьому випадку перекладається на фактора його клієнтом. Негативний вплив ризику ліквідності на покупця виникає при неможливості реалізації товару, через що він не в змозі здійснити платіж фактору. При цьому ризик ліквідності переважає над кредитним ризиком, адже при несплаті за чергову партію товарів продавець утримується від нових поставок до отримання повної оплати. Тому на перший план виходять проблеми забезпечення збереження товарів.

При здійсненні факторингу також мають місце ризики товарного кредиту, пов'язані з поставками товарів з відстроченням платежу. Товарний кредит завжди покривається реальним забезпеченням. Ризик втрати вантажу під час перевезення несуть постачальник чи покупець залежно від того, за ким закріплено право власності у поточний момент. Хоча фактор приймає до фінансування лише акцептовані покупцем рахунки-фактури, однак завжди є ризик повернення товару з причин, обумовлених контрактом. Таким чином, фактор може профінансувати поставку, за якою реальний борг покупця є меншим від суми фінансування, сплаченої постачальнику. За цих умов при використанні факторингу з правом регресу цей ризик несе постачальник, а у разі використання факторингу без права регресу – фактор.

Ймовірність виникнення при факторингу ризиків шахрайства, пов'язаних із кримінальною діяльністю постачальника, покупця чи їх змови з метою заподіяння шкоди фактору, зростає під впливом довірчих відносин між фактором і клієнтом, прагнення до довгострокового співробітництва, прийняття фактором на себе певних ризиків для всіх учасників факторингової угоди. Як свідчить загальносвітова практика, найбільші збитки факторингові компанії зазнають саме через шахрайства та недобросовісність клієнтів, а не від неплатежів дебіторів [12]. Причому закритий договір факторингу збільшує ризик шахрайства з боку клієнта, оскільки гроші від покупця надходять фактору через постачальника, що не виключає недобросовісності з його боку або ж змови з покупцем.

При міжнародній торгівлі постачальник за допомогою факторингу передає свої валютні ризики фактору, забезпечуючи собі додаткові конкурентні переваги на ринку. Значний вплив на міжнародний факторинг мають політичні ризики, які пов'язані із протиправними діями у контексті норм міжнародного права, заходами чи акціями урядів іноземних держав по відношенню до окремої суверенної держави (введення мораторію на зовнішні платежі на визначений строк внаслідок настання надзвичайних ситуацій; несприятлива зміна податкового законодавства; заборона чи обмеження конвертації національної ва-

люти у валюту платежу; неможливість здійснення господарської діяльності внаслідок військових дій, революції, загострення внутрішньополітичної ситуації в країні, націоналізації, конфіскації товарів, введення ембарго тощо) [13, с. 160]. М. Карякін розширює визначення політичного ризику, зауважуючи на тому, що це є інтегрованою взаємодією політичних, економічних, соціальних і психологічних факторів, що кардинально змінюють економічну ситуацію у країні, які призводять до раптових втрат у сфері торгівлі, інвестицій, кредитування, валютних розрахунків інших операцій, що здійснюються юридичними та фізичними особами [14, с. 21]. При цьому він виокремлює внутрішні та зовнішні політичні ризики, цілком логічно відзначаючи, що лише зовнішні ризики є предметом страхування [14, с. 22–23]. Політичний ризик можна оцінити за рейтингами, які присуджують країні певне місце чи категорію за результатами різних оцінок і висновків експертів. До таких рейтингових систем можна віднести Economist Intelligence Unit, Euromoney, Institutional Investor, Moody's Investor Service, Standart & Poor's Ratings Group (S&P).

На відміну від зарубіжної практики, в Україні, як правило, здійснюються операції факторингу з правом регресу [2, с. 135], що, звичайно, впливає й на структуру ризиків суб'єктів факторингу.

Зрозуміло, що для протидії ризикам, що притаманні факторингу, необхідно застосовувати відповідні методи управління ризиками. Серед внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків факторингу можна виокремити: диверсифікацію дебіторів, лімітування концентрації ризиків, хеджування, розподіл ризиків, самострахування тощо [15, с. 227–238]. Серед зовнішніх механізмів значне місце належить страхуванню. Як цілком слушно зазначає І. Бланк, страхування фінансових ризиків поділяється на внутрішнє та зовнішнє [15, с. 388]. Отже, доцільно проаналізувати зовнішнє страхування, яке здійснюється страховими компаніями. Потребу у страховому захисті мають усі учасники факторингової операції, оскільки вони несуть певні ризики. Специфікою страхування ризиків факторингу є те, що разом із компенсацію прямих збитків, кваліфікований страховик зобов'язаний надати фактору послуги кредитного менеджменту [7].

Слід погодитись із Н. Внуковою та Н. Опешко, які наводять переваги страхування товарних кредитів для фактора [7]:

- можливість приймати на обслуговування факторингові портфелі з більш широким спектром дебіторів;
- можливість надавати клієнтам факторингові послуги з більшим лімітом на одного дебітора;
- обмеження кредитних ризиків факторингового портфеля;
- мінімізація витрат з оцінки та моніторингу платоспроможності дебіторів.

До особливостей страхування ризиків факторингу в Україні слід віднести: *по-перше*, комплексний вид страхування, що об'єднує окремі види майнового страхування та страхування відповідальності; *по-друге*, всі його види є добровільними відповідно до Закону України "Про страхування"; *по-третє*, воно належить до страхування фінансових ризиків згідно із "Ліцензійними умовами провадження страхової діяльності".

Класифікувати види страхування ризиків факторингу можна за страхувальником; за предметом страхування, за видами ризиків; за видами страхових угод, що укладаються (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація страхування ризиків факторингу

Ознака класифікації	Вид страхування
Страхувальник	Делькредерне страхування
	Страхування гарантій
Предмет страхування	Майнове страхування
	Страхування відповідальності
Види ризиків	Страхування товарних ризиків
	Страхування кредитних ризиків
	Страхування політичних ризиків
Види страхових угод	Страхування з укладенням індивідуальної страхової угоди
	Страхування з укладенням генеральної страхової угоди

При делькредерному страхуванні страхувальником виступає кредитор, а при страхуванні гарантій – позичальник. Кредитором виступає фактор по відношенню до постачальника та постачальник по відношенню до покупця. Таким чином, постачальник виступає в ролі як кредитора у товарному кредиті, так і позичальника у фінансовому кредиті.

Види страхування факторингу належать або до майнового страхування (вантажоперевезень, товарів на складі, експортних кредитів при міжнародному факторингу) або до страхування відповідальності (відповідальності товаровиробника за якість товару, відповідальності за невиконання договірних зобов'язань).

Страхування вантажоперевезень і товарів на складі є, як правило, обов'язковою складовою факторингу, особливо при міжнародних поставках. Вантажоперевезення страхуються за стандартними міжнародними умовами, які використовуються і вітчизняними страховиками. Згідно з ними відшкодуванню підлягають збитки, отримані при пошкодженні чи повному знищенні всього вантажу або його частини, що сталися практично з будь-якої причини. Страхувальником виступає постачальник або одержувач продукції залежно від типу торгового контракту та встановленого в ньому моменту переходу прав власності на товар і пов'язаних із ним ризиків від постачальника до одержувача.

Найкращим є варіант укладання договору страхування вантажоперевезень постачальником із внесенням вартості транспортування і страхування в ціну торгового контракту. Вигодонабувачем за договором страхування виступає фактор. Страхова сума визначається у розмірі дійсної вартості товару, що складається із контрактної ціни товару, витрат на транспортування та страхування, нормативного прибутку. Строк страхування відповідає періоду дії договору на поставку товару.

Застосовують два варіанти страхування товару на випадок його пошкодження і (або) втрати: з відповідальністю за всі ризики; з відповідальністю за узгоджені ризики. Умови страхування відповідають правилам страхування вантажоперевезень. Базові страхові тарифи на страхування вантажів становлять 0.20–0.45 % страхової суми за умовами страхування з відповідальністю за всі ризики; 0.15–0.30 % – за умовами страхування з відповідальністю за узгоджені ризики. Страховий внесок може оплачуватися як продавцем, так і покупцем, залежно від типу контракту.

Товари на складі страхуються на випадок їх знищення або пошкодження з таких причин: пожежі, вибуху, стихійного лиха, аварій комунікаційних систем і систем пожежогасіння, протиправних дій третіх осіб та інших небезпек. При цьому договір страхування може передбачати "плаваючу" страхову суму або страхову суму, що зменшується залежно від зміни обсягу товарних запасів. Відповідно до цього, використовується й різний порядок сплати страхових внесків, наприклад, початковий депозит частини страхового внеску і його подальша сплата в міру реалізації товару.

Страхування захищає майнові інтереси фактора, що пов'язані із заподіянням йому збитків при здійсненні фінансування під відступлення права грошової вимоги. Страхується ризик збитків фактора, що виникає у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням покупцем своїх зобов'язань з оплати товару, поставленого в кредит на умовах розстрочення платежу в строки, що передбачені договором поставки. Цей ризик за своєю природою є підприємницьким ризиком фактора. Страховий захист забезпечується через укладання договору страхування комерційного (товарного) кредиту постачальником продукції на користь фактора. Схема страхового захисту такої угоди будується, відповідно до даних про річний плановий оборот постачальника, максимальної частки одного позичальника в загальній сумі дебіторської заборгованості, середнього строку оплати рахунків. На відміну від кредиту, де концентрація кредитного ризику припадає тільки на одного позичальника, при факторингу він диверсифікується за дебіторами клієнта, кількість яких може досягати декількох сотень або навіть тисяч у великих клієнтів [8, с. 27].

У договорі страхування встановлюється час очікування платежу фактором, тобто період, після якого фіксується настання страхового випадку. Зазвичай він становить 70 днів з дня, встановленого в дого-

ворі поставки для виконання зобов'язань щодо оплати товару. Страхова сума встановлюється індивідуально для кожного постачальника, відповідно до максимальних лімітів фінансування з постачання на адресу всіх його покупців. Базові страхові тарифи встановлюються в межах 1.5–2.0 % страхової суми. Як правило, розмір франшизи коливається у межах 10–20 % і залежить від якості дебіторської заборгованості [8, с. 29]. Страхувальником може виступати як фактор, так і його клієнт. Однак, як зазначає М. Клапків, краще, якщо страхувальником виступає фактор [1, с. 259–260].

При здійсненні факторингових операцій можливе укладення індивідуальних або генеральних страхових угод. При здійсненні окремих факторингових операцій укладаються індивідуальні страхові угоди, а при регулярних відносинах є можливість укладення генеральної угоди. Однак слід зазначити, що при страхуванні кредитних ризиків вартість факторингу суттєво зростає [4].

Згідно із ч. 3 ст. 1081 Цивільного кодексу України клієнт не відповідає за невиконання або неналежне виконання боржником грошової вимоги, право якої відступається і яка пред'явлена до виконання фактором, якщо інше не встановлено договором факторингу. Проте договором факторингу це, як правило, встановлюється. Таким чином, ця законодавча норма фактично зводить нанівець впровадження страхування у факторинг, оскільки у будь-якому випадку фактор не лише поверне власні грошові кошти, а й будь-який факт невиконання договорних зобов'язань, у тому числі несплата боржника або його оплата з відстрочкою, є корисним фактору як можливість отримання додаткового доходу [5].

До важливих показників професійного рівня страховика належать: швидкість оцінки та своєчасність моніторингу ризиків фактора, здатність своєчасно реагувати на потреби фактора, можливість надати страховий захист за дебіторами, які знаходяться в будь-якій частині держави та світу. Крім того, страхуючи кредитні ризики, фактору необхідно оцінити фінансовий стан і ділову репутацію страхової компанії для уникнення проблем з виплатою страхового відшкодування. У цьому випадку при оцінці ризиків фактору необхідно враховувати ризики, пов'язані з діяльністю страхової компанії, та її платоспроможність [7].

За допомогою страхування можна не лише суттєво зменшити ризики, що виникають при здійсненні факторингу, а й отримати кваліфіковану оцінку кредитних ризиків за портфелем дебіторів у цілому. Таким чином, страховик, крім власне страхового покриття, надає своїм клієнтам послуги з кредитного менеджменту.

Таким чином, страхування є фінансовим інструментом, для захисту всіх суб'єктів факторингу від можливих ризиків, що супроводжують факторингові операції. Беручи до уваги зростання обсягів факторингових послуг в Україні й те, що згідно з міжнародним

правом важливим елементом факторингу є страхування, необхідно забезпечити розвиток відповідного інституту факторингу й на вітчизняному ринку. Це сприятиме ефективній взаємодії всіх суб'єктів факторингових операцій та убезпеченню цього виду товарного кредиту в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Клапків М. С.* Страхування фінансових ризиків / М. С. Клапків. — Тернопіль : Економічна думка : Карт-бланш, 2002. — 570 с.
2. *Науменкова С. В.* Ринок фінансових послуг: навч. посіб. / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. — К. : Знання, 2010. — 532 с.
3. *Вітвіцька І. В.* Проблеми та перспективи розвитку факторингових послуг [Електронний ресурс] / І. В. Вітвіцька. — Режим доступу : <http://udau.edu.ua/library.php?pid=696>.
4. *Панкевич Т.* Застосування факторингу в Україні: порівняння з традиційними формами кредитування [Електронний ресурс] / Т. Панкевич // Наукові записки. — 2006. — № 16. — Режим доступу : www.Library.tane.edu.ua.
5. *Малимоненко Р. А.* Особливості вітчизняного факторингу [Електронний ресурс] / Р. А. Малимоненко. — Режим доступу : <http://malimonenko.org.ua/2009/02/28/osoblivosti/>.
6. *Смачило В.* Сутність та роль факторингу в сучасних умовах [Електронний ресурс] / В. Смачило, Є. Дубравська. — Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?id=485>.
7. *Внукова Н.* Ризики факторингу та способи їх страхування [Електронний ресурс] / Н. Внукова, Н. Опешко. — Режим доступу : http://ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/105.htm.
8. *Покаместов И. Е.* Эффективное управление рисками при осуществлении факторинговых операций / И. Е. Покаместов, Л. М. Кожина // Страхование дело. — 2007. — № 4. — С. 25–29.
9. *Факторинг – гроші плюс.* Як знайти компроміс між продавцем та покупцем [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.business.if.ua/themes/business/material.asp?folder=1984&matID=2422>.
10. *Фактор боргу* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kontrakty.com.ua/show/ukr/print_article/33/4920056543.html.
11. *Кудрявцев А. А.* Интегрированный риск-менеджмент : учебник / А. А. Кудрявцев. — М. : Экономика, 2010. — 655 с.
12. *Ідентифікація та оцінка ризиків факторингових операцій* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ua-referat.com/Ідентифікація_та_оцінка_ризиків_факторингових_операцій.
13. *Ермасов С. В.* Страхование : учебник / С. В. Ермасов, Н. Б. Ермасова. — 3-е изд., перераб. доп. — М. : Юрайт : Высшее образование, 2010. — 703 с.
14. *Бланк И. А.* Основы финансового менеджмента. Т. 2 / И. А. Бланк. — К. : Ника-Центр, 1999. — 512 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2012.

Волосович С. Страхование рисков факторинга. Исследовано назначение факторинга. Осуществлён анализ рисков факто-ринга. Обоснована необходимость функционирования системы страхования рисков факторинга в Украине.

Ключевые слова: факторинг, риски факторинга, страхование рисков факторинга.

Volosovich S. Factoring risks insurances. The purpose of the factoring is researched. The risks of factoring have been analyzed. The necessity of functioning of insurance risk factoring in Ukraine is substantiated.

Key words: factoring, factoring risks, factoring risks insurance